

A FAKULTATÍV VALLÁSOKTATÁS BEVEZETÉSÉNEK POLITIKATÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

Sz. Nagy Gábor

Összefoglaló:

A hitoktatás már a magyar államiság kezdete óta szerves része volt kezdetben az egyházi, majd később az állami fenntartású iskoláknak is, noha időről időre voltak olyan hangok, amelyek fakultatívvá tették volna, ez azonban rendszerszinten nem valósult meg. Magyarországon ugyanis az elismert egyházak (kiemelten a katolikus egyház) fontos szerepet játszottak az ország gazdasági, politikai és társadalmi életében. Mindez 1945 után gyökeresen megváltozott. Az egyházak ellen indított támadások kikezdték azok politikai és gazdasági hatalmát. Az 1945-ös földosztás megfosztotta az egyházakat a legfőbb bevételi forrásuktól, és így fennmaradásuk legnagyobb részt az állam által folyósított támogatásoktól függött. Az 1945-ös választások után a Nemzetgyűlés egykamarássá alakult át, így a Felsőház megszüntetésével az egyházak vezetői elvesztették az addig garantált részvételüket az ország vezetésében. Az egyház erkölcsi ellehetetlenítését szolgálta az egyházak és főleg Mindszenty József hercegprímás ellen indított lejárató kampányok. 1947-ben már komolyan felmerült a hitoktatás fakultatívvá tétele, amely az oktatás területéről is kiszorította volna az egyházakat, ez azonban még sikertelen volt. Aztán 1948-ban, az iskolák államosítása, majd Mindszenty letartóztatása és 1949-es elítélése után már megérett helyzet a hitoktatás fakultatív-vá tételére.

Kulcsszavak: hitoktatás, kommunizmus, egyházak, beiratkozás, Magyar Dolgozók Pártja

Abstract:

Since the beginning of Hungarian statehood, religious education has been an integral part of initially church-run and later state-run schools, even though there were voices from time to time that would have made it optional, but this was not realized at the full state level. In Hungary, the recognized churches (especially the Catholic Church) played an important role in the economic, political and social life of the country. All this changed radically after 1945. The attacks launched against the churches undermined their political and economic power. The land distribution of 1945 deprived the churches of their main source of income, and thus their survival depended for the most part on subsidies from the state.

After the parliamentary elections of 1945, the National Assembly was transformed into a unicameral one, so with the abolition of the Upper House, the leaders of the churches lost their guaranteed participation in the country's leadership. The moral impossibility of the church is served by the discrediting campaigns launched against the churches, and especially against Prince-Primate József Mindszenty. In 1947, there was serious consideration of making religious education optional, which would have pushed the churches out of the field of education, but this was still unsuccessful. Then in 1948, after the nationalization of all the schools, and the arrest and conviction of Mindszenty in 1949, the situation was ripe for making religious education facultative.

Keywords: religious education, communism, Churches, enrollment, Hungarian Working People's Party

Bevezetés

A háború után a magyarországi egyházak joggal reménykedtek abban, hogy a Horthy-korszakban elfoglalt politikai és gazdasági szerepük, ha át is alakul, de továbbra is meghatározó lesz.¹ Azonban az 1945-ös föld-reform, amely az egyházi birtokok mintegy 90%-át, 763 ezer kataszteri holdat is kisajátított,² már jelezte, hogy a viszony teljesen más lesz, mint az azt megelőző évszázadok során. Ezt erősítette meg Angelo Rotta pápai nuncius kiutasítása az országból, ami a Vatikánnal való kapcsolat megromlásához is vezetett. Serédi Jusztinián esztergomi érsek halála után az utódjául kinevezett Mindszenty Józseffel való egyre romló viszony azt mutatta, hogy a politikai szereplők és az egyház vezetői teljesen másképp képzelik el a világháború utáni Magyarország jövőjét.³ Már 1945-ben megindultak az egyháziak elleni politikailag konstruált támadások, perek, összeesküvések, amelyek a nem túl jó kapcsolatot tovább mélyítették.⁴ 1946 nyarán Rajk László belügyminiszter rendeletileg oszlatott fel 1500 katolikus ifjúsági egyesületet, és ez már jól mutatta,

¹ Ebben szerepet játszott, hogy a politikai pártok és a kormány is hangoztatta a vallásszabadság biztosítását.

² Balogh Margit (2008a): „Isten szabad ege alatt”. Az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In: uő (szerk.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után = Konfesie, cirkevna politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945*. Kossuth, Budapest. 51. (Historia Hungaro–Slovaca – Slovaco–Hungarica = Historia Slovaco–Hungarica – Hungaro–Slovaca, 2.); Lásd még: Simándi Irén (2012): *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1945–1948*. Gondolat Kiadó, Budapest. 74–84.

³ Lásd erről: Simándi Irén (2012): i. m. 362–373.

⁴ Lásd erről: Simándi Irén (2014): *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1949–1952*. Gondolat Kiadó, Budapest. 98–104.; Lásd még: Uo. 328–336.

hogy az új hatalmi elit elszánta magát arra, hogy az egyházat a gazdasági és a politikai után a társadalmi térből is kiszorítsa.⁵

A hitoktatás 1945 után továbbra is rendes tantárgy maradt. A hitoktatók a tanári kar tagjai voltak, és ugyanazok a jogok és kötelességek vonatkoztak rájuk, mint a többi pedagógusra. Illetményüket a törvényben⁶ meghatározott feltételek szerint folyósították részükre, részesülhettek nyugdíjban és egyéb szociális és egészségügyi ellátásban. Részt vehettek a tantestületi értekezleteken, osztályozhattak, és az érdemjegyek bekerültek a diákok bizonyítványába. A hitoktatókat az illetékes egyházi hatóságok nevezték ki, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium jóváhagyásával. A tanórák a rendes oktatási időben zajlottak, és semmi jel nem utalt arra, hogy a hitoktatás kikerülhet a rendes tantárgyak sorából.

Tanulmányomban azt a folyamatot vizsgálom, hogyan vált nem egészen négy év alatt az alap- és középfokú oktatás szerves részeként működő vallásoktatásból egy megtűrt, de elsorvasztásra szánt tantárgy.

Az 1947-es tervezet a fakultatív hitoktatás bevezetéséről

Az első, erre irányú lépések 1947. február végén kezdődtek. A Független Kisgazdapárt Politikai Bizottsága február 28-i ülésén tárgyalta meg a fakultatív hitoktatás bevezetésének lehetőségét,⁷ amelyről a sajtó részére nyilatkozatot is kiadott,⁸ és amelyet a pártközi értekezleten a többi párt képviselői elé terjesztettek. Ennek eredményeképpen a pártközi értekezlet felvette témái közé a fakultatív hitoktatás bevezetésének megtárgyalását.⁹ Nagy Ferenc miniszterelnök március 5-én tájékoztatta a Független Kisgazdapárt képviselőcsoportját, hogy a vallásoktatás kérdésében a párt Politikai Bizottsága azt az álláspontot képviseli, hogy a szülők maguk dönthessenek arról, hogy kívánják-e a gyermekeiket hitoktatásban részesíteni, vagy sem.¹⁰ A Kisgazdapárt Politikai Bizottságának állásfoglalása a katolikus sajtóban megrökönyödést szült. Az *Új Ember* rámutat-

⁵ Lásd erről: Simándi Irén (2007): *A Magvető parasztfiataljai 1948–1950*. Gondolat Kiadó, Budapest. 15–19.

⁶ 11.777/1945. V. K. M. száma rendelete az önálló hitoktatók díjazásának újabb megállapítása tárgyában. *Magyar Közlöny* 1945. szeptember 13. 3–4. A rendelet 1. §-ának helyesbítése: *Magyar Közlöny* 1945. szeptember 18. 1.

⁷ Vida István (1976): *A Független Kisgazdapárt politikája*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 267.

⁸ A kisgazdapárt politikai bizottságának állásfoglalása a pártközi értekezlet előtt. *Magyar Nemzet*, 1947. március 1. 1.

⁹ Horváth Julianna – Szabó Éva – Szűcs László – Zalai Katalin (összeáll.): (2003): *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948*. Napvilág, Budapest. 451.

¹⁰ Nagy Ferenc tájékoztatta a kisgazdapártot a belpolitikai helyzetről. *Magyar Nemzet*, 1947. március 6. 1.

tott, hogy a fakultatív hitoktatás bevezetését a baloldali pártok sürgették, és ha a kisgazdapárt tisztán politikai haszonszerzés miatt elfogadja ezt az álláspontot, akkor a párt pont azok ellen cselekedne, akik a párt többségét a választásokon biztosították.¹¹

Ennek megfelelően a pártközi értekezlet következő, március 6-i ülésén a kérdés kidolgozásával megbízott, közoktatás ügyével foglalkozó albizottság azt javasolta, hogy „az 1946:1. tc-ben biztosított lelkiismereti és vallásszabadság elvének megfelelően az iskolai vallásoktatást fakultatívvá kell tenni. Minden szülőnek meggyőződésétől és szabad elhatározásától függ, vajon gyermekét kívánja-e vallásoktatásban részesíteni vagy sem.”¹² Az albizottság javaslatáról az értekezleten elvi megállapodás született.¹³ Azonban az ülésről kiadott hivatalos jelentésben elég homályosan mindössze annyi szerepelt, hogy a „fakultatív hitoktatás kérdésében a szakkbizottság egyhangú megállapodásra jutott”.¹⁴ A kormánypártok központi lapjai mindenféle módosítás nélkül hozták le a hivatalos közleményt,¹⁵ egyedül a parasztpárti *Szabad Szó* utalt arra beszámolójában, hogy az albizottság javaslatában a fakultatív hitoktatás bevezetése szerepel.¹⁶ Mindez történt úgy, hogy az egyházakat a témában meg sem hallgatták.¹⁷

A fakultatív hitoktatás bevezetése nem a kisgazdapárt vezetőinek egyéni kezdeményezése, hanem a Magyar Kommunista Párttal folytatott tárgyalások eredménye volt. A nyilvánosság elé azonban a kisgazdapárt állt, így a kommunista párt elhárította magától azt a politikai felelősséget,¹⁸ amit a tervezet nyilvánosságra hozása után kialakult tiltakozás váltott ki. Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter a végrehajtást nem vállalta, ezért lemondott. Helyére a tervezet kidolgozásában

¹¹ Amit „tisztázni kell”. *Új Ember*, 1947. március 9. 1.

¹² Horváth Julianna – Szabó Éva – Szűcs László – Zalai Katalin: i. m. 481., 483. A bizottság tagja volt Darvas József (Parasztpárt), Justus Pál (Szociáldemokrata Párt), Losonczy Géza (Kommunista Párt) és Ortutay Gyula (Független Kisgazdapárt) nemzetgyűlési képviselők.

¹³ Horváth Julianna – Szabó Éva – Szűcs László – Zalai Katalin: i. m. 466–467.

¹⁴ Uo. 478.

¹⁵ Pártközi értekezlet. *Magyar Nemzet*, 1947. március 7. 3.; A pártközi értekezlet megállapodásai. *Szabad Nép*, 1947. március 7. 3.; Egyelőre holtpont. *Népszava*, 1947. március 7. 1.; A belpolitikai helyzet. *Szabad Szó*, 1947. március 8. 5.

¹⁶ Váratlanul megtorpant a belpolitikai kibontakozás. *Szabad Szó*, 1947. március 7. 1. Ennek fényében is érdekes, hogy másnap a *Szabad Szó* mindenféle kommentár nélkül hozta le a kiadott hivatalos jelentést.

¹⁷ Balogh Margit (2012): Fakultatív hitoktatás és a konkordátum-fiasco. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 3–4. sz. 113.

¹⁸ Rákosi Mátyás így írt erről visszaemlékezésében: „Nem engedjük bevinni a vallást a napi politika kérdéseibe, és amikor Nagy Ferencék provokációs céllal felvetették a fakultatív vallásoktatás kérdését, mi voltunk azok, akik közbeléptünk és levétettük a napirendről.” Feitl István – Gellériné Lázár Márta – Sipos Levente (szerk.): (1997): Rákosi Mátyás. *Visszaemlékezések 1940–1956*. 1. kötet. *A hatalom meghódítása, 1947–1948*. Napvilág, Budapest. 422.

aktívan részt vevő, akkor még a Magyar Központi Híradó elnöki tisztét betöltő Ortutay Gyulát nevezték ki, de a tiltakozások hatására a terv végül is lekerült a napirendről.¹⁹

A fakultatív hitoktatás bevezetésének előkészítése

1948 tavaszán kezdődtek meg a református és az evangélikus egyházzal²⁰ az iskolák államosítását előkészítő tárgyalások. Ennek során Ortutay Gyula biztosította az egyházi vezetőket – az ilyen irányú kérésük nélkül is – arról, hogy a kötelező hitoktatás továbbra is megmarad. Nagy Péter Tibor egy 2000-ben megjelent tanulmányában úgy fogalmazott, hogy „az egyházak vezetői tehát azt gondolhatták, hogy az egyházi tulajdont képező egyházi iskolarendszer feladásáért cserébe megőrizhetik a kötelező hitoktatást”.²¹ Az egyezményeket végül 1948 végén mind a református, mind az evangélikus egyház aláírta (ahogy az unitárius egyház és az izraelita felekezet képviselői is).²² Az egyházakkal megkötött szerződések pedig, ahogy azt Ortutay ígérte, garantálták az egyházak részére a kötelező hitoktatás megtartását.²³

A katolikus egyházzal is megindultak puhatolódzó „beszélgetések”, ugyanakkor a püspöki kar, és nem mellesleg a Vatikán, tartózkodott attól, hogy bármiféle konkordátumot kössenek az egyházzal.²⁴

Ezt erősítette meg Rákosi Mátyás 1948. június 12-én, a Hősök terein tartott beszédében.²⁵ Elmondta, határozott álláspontjuk, hogy isko-

¹⁹ Balogh Margit (2015): *Mindszenty József (1892–1975)*. I. kötet. MTA BTK, Budapest. 645–649.; Farkas László Róbert (2005): Hitoktatás a Csanádi Római Katolikus Egyházmegyében 1945 és 1956 között. *Iskolakultúra*, 12. 72–73., Sz. Nagy Gábor: A katolikus egyház a baloldali sajtó tükrében. In: Klestenitz Tibor – Paál Vince (szerk.): *Médiatörténeti tanulmányok 2018*. (Médiatudományi Könyvek.) MTA BTK, Budapest. 202–203.; Balogh Margit (2012): i. m. 109–117.; Gergely Jenő (2000): Az iskolai vallásoktatás Magyarországon 1945 után. In: Nagy Péter Tibor (szerk.): *Oktatás és vallásszabadság. Állam – egyház – iskola – társadalom a 20. században*. Új Mandátum, Budapest. 186–193.; Lásd még: Simándi Irén (2012): i. m. 194–199.

²⁰ Mirák Katalin (2008): Iskolaállamosítás – evangélikus egyház. In: Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948*. Lénárd Ödön Közhazsnú Alapítvány, Új Ember, Budapest. 263–286.; Fodorné Nagy Sarolta (2008): Iskolaállamosítás a Magyarországi Református Egyházban. In: Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): i. m. 287–307.; Lásd még: Simándi Irén (2007): i. m. 96–112.; U o. 112–123.

²¹ Nagy Péter Tibor (2000): Hittanoktatás az ötvenes években. *Iskolakultúra*, 2. sz. 39.

²² Balogh Margit (2008a): i. m. 58.

²³ Gergely Jenő (2000): i. m. 195.

²⁴ Balogh Margit (2008b): Kötélhúzás a kulisszák mögött. In: Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): i. m. 65–102.

²⁵ A gyűlés apropóját az adta, hogy aznap tartotta a Magyar Kommunista Párt a kongresszusát, amelynek egyetlen témája a Szociáldemokrata Párt és a kommunista párt

lát csak az állam üzemeltethet. Ez azonban semmit nem változtat azon a helyzeten, hogy *„az iskolákban a magyar nép vallásos érzésének megfelelően az államosítás után is folytatódni kell a hitoktatásnak”*, ezért ennek megfelelően kezdték meg a tárgyalásokat a református egyházak képviselőivel. Nyár végén a kormány végre is hajtotta az iskolák államosítását, annak ellenére, hogy a társadalom egy része tiltakozott ez ellen.²⁶ A hitoktatás azonban, az ígéreteknek megfelelően, továbbra is megmaradt kötelező tantárgyként.

Ilyen előzmények után, 1949. szeptember 6-án egy két paragrafusból álló törvényerejű rendelettel és a hozzá kapcsolódó vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelettel megszüntették a kötelező vallásoktatást, és fakultatívvá tették.²⁷

A rendelettervezet előkészítése és a bevezetéséhez szükséges politikai, szakmai és adminisztratív lépések kidolgozása 1949 augusztusában kezdődött meg, amiben csak a párt vezetői és a feladattal megbízott állami szervek vettek részt. Tanulmányomban ezt a néhány hetes időszakot tekintem át, egészen a szeptember 15-ei beiratkozásig.

A fakultatív hitoktatás bevezetésével kapcsolatos feladatok

A hitoktatás kérdésének rendezése mindenfajta társadalmi, szakmai vagy politikai egyeztetés nélkül valósult meg. A cél nem egy mindenki számára elfogadható megegyezés volt, hanem az, hogy az egyházakat teljesen kiszorítsák az oktatásból és a nevelésből.²⁸

A kötelező vallásoktatás eltörlésével kapcsolatos feladatok végrehajtása több szinten és több lépésben kezdődött meg. Először a jogszabályi környezet kialakítására került sor az alkotmányban foglaltak szerint. Ezután következett a bevezetéssel kapcsolatos agitációs és szervezési feladatok megfogalmazása. A feladatok végrehajtására vonatkozó irányelvek a

egyesülése volt, és a kommunista párt a Hősök terén ismertette a két párt egyesülését. Rákosi beszédében pedig kitért az iskolák államosítására is.

²⁶ A témában lásd a Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyvét: Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): (2008): i. m. Arról, hogy a baloldali sajtó miként látta az iskolák államosítását, lásd: Sz. Nagy Gábor (2018): A katolikus egyház a baloldali sajtó tükrében. In: Klestenitz Tibor – Paál Vince (szerk.): i. m. 205–208.

²⁷ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1949. évi 5. számú törvényerejű rendelete a vallásoktatás tárgyában. *Magyar Közlöny. Törvények és törvényerejű rendeletek tára*, 1949. szeptember 6. 6.; A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1.101/1—1949. (184) V.K.M. számú rendelete a vallásoktatásról szóló 1949. évi 5. számú Népköztársaság Elnöki Tanácsi rendelet végrehajtása tárgyában. (Közigazgatási rendszám: 1.101.). *Magyar Közlöny. Minisztertanácsi és miniszteri rendeletek tára*, 1949. szeptember 6. 1453.

²⁸ Balogh Margit (2008a): i. m. 56–57.

Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetése (KV) Titkársága (továbbiakban: Titkárság) 1949. augusztusi ülésein kerültek napirendre.

A kérdést tehát legfelsőbb pártszinten tárgyalták meg, még az új alkotmány kihirdetése előtt, és az előkészítésbe államigazgatási szinten kizárólag az Igazságügyi Minisztériumot vonták be, még az alkotmány kihirdetése előtti napokban.

1949. augusztus 17-én a Titkárság arra utasította Ries István igazságügyi minisztert, hogy egy héten belül nyújtson be rendelettervezetet az állam és az egyház szétválasztásáról, ami tulajdonképpen a kötelező vallásoktatás eltörlésének jogszabályi kidolgozását jelentette.²⁹

A rendelettervezet a kért határidőre el is készült, amelyet a Titkárság ülésén Ries István be is terjesztett, és amely a kötelező vallásoktatás megszüntetéséről rendelkezett. A tervezet az alkotmányra hivatkozva kimondta, hogy ez lehetővé teszi a kormány számára, hogy a vallásoktatást választhatóvá tegye, ezért az 1949/1950. tanévtől kezdve a hit- és erkölcstan nem kötelező tantárgy, valamint hogy a rendelet végrehajtása a vallás- és közoktatásügyi miniszter feladata. A Titkárság a tervezettel kapcsolatban rámutatott, hogy a Népköztársaság Elnöki Tanácsa az alkotmány szerint törvényerejű rendeleteket adhat ki,³⁰ ezért a beterjesztett tervezet is törvényerejű rendeletként kell hogy megjelenjen. Ezzel együtt a Titkárság a beterjesztett tervezetet elfogadta.³¹ A Titkárság által javasolt változtatások nem szerepelnek a jegyzőkönyvben, de a kiadott törvényerejű rendelet alapján lehet ezekre következtetni: (1) A törvényerejű rendeletben nincs szó az erkölcstanról. (2) A tervezet ama része, hogy vallásoktatás az 1949/1950. tanévtől kötelező tárgyként nem tanítható, a törvényerejű rendeletben nem szerepel. Ezt a kiadott vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet tartalmazta. (3) A tervezetben nem szerepel a beiratkozás pontos ideje, ezt is a kiadott miniszteri rendelet tartalmazta.

A kérdés jogi rendezésével egy időben a Köznevelési Bizottság javaslatot nyújtott be a „szabad vallásoktatás bevezetésével kapcsolatos agitációs és szervezeti tennivalók[al]” kapcsolatban a Titkárságnak. Fő szempontként azt emelték ki, hogy úgy fogadtassák el a szülőkkel, a tanárokkal és az egyházzal is a szabad vallásoktatást, hogy abból semmiféle konfrontá-

²⁹ MNL OL M-KS 276. f. 54/58. ő.e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1949. augusztus 17-i üléséről. 6. Feljegyzés az alkotmánnyal kapcsolatban készítendő jogszabályokról. Előadó Ries István. 2–3., 38–40.

³⁰ „20.§ (5) A Népköztársaság Elnöki Tanácsa által alkotott jogszabályok törvényerejű rendeletek, amelyeket az országgyűlés legközelebbi ülésén be kell mutatni.” 1949. évi XX. törvény Magyarország Népköztársaság Alkotmánya. *Magyar Közlöny*, 1949. augusztus 20. 1357.

³¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) M-KS 276. f. 54/59. ő.e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1949. augusztus 24-i üléséről. 3. Javaslat a NET ügyrendjére, rendelettervezet a kötelező vallásoktatás megszüntetése tárgyában, illetve a Magyar Népköztársaság címerének használatáról. Előadó Ries István. 1., 18.

ció ne legyen, és hogy a jelentkezés során kerüljék az „*éles agitációt*”. Az agitáció során rá kell mutatni, hogy a vallásoktatás szabadsága választási szabadság, mindenkinek jogában áll eldönteni, hogy élni kíván-e az alkotmány által biztosított jogával; a hitoktatás „*feudális csökevény*”, a nyugati országokban már rég nem kötelező, de a magyar történelem „*haladó hagyományai* (Kossuth, Eötvös)” és az állam és az egyház közötti megállapodást már aláírt egyházak is ezt támogatják; a vallásoktatás fakultatívvá tétele nem egyenlő az istenhit elhagyásával, hanem csak arról szól, hogy az ezzel kapcsolatos nevelést a gyermek nem az iskolában kapja meg; a szekularizációs törekvések az alkotmányban rögzítettek, akik ezt támadják, azok a „*magyar nép által elfogadott alaptörvény ellen*” vétének. A végrehajtás országos és helyi szinten is végig pártirányítás alatt áll, a párt által megfogalmazott fő szempontok szerint. Az agitációt három vonalon kell megkezdeni szeptember 6-án. A Pedagógus Szakszervezetek a megyei központokban igazgatói, illetve szakszervezeti járási titkári értekezleteket tartanak szeptember 6–9. között, ahol a cél, hogy a pedagógusok „*helyeseljék és üdvözljék*” a fakultatív hitoktatást, ugyanakkor ne agitáljanak ellene. A Szülői Munkaközösségek (SZMK) ügyosztálya értekezletet tart szeptember 6-án Budapesten, amelyen a megyei és járási iskolafelelősök vesznek részt. Az értekezlet célja, hogy a szülők elfogadják és megértsék a szabad vallásoktatást. Az ifjúsági szervezetek feladata, hogy felhívják a tanulók figyelmét a hittan nem kötelező voltára, és lehetőség szerint próbálják a tanulókat elvonni a hittanórákról sport- és egyéb szabadidős rendezvényekkel. Ugyanakkor figyeljenek oda, hogy ezzel „*ne szolgáltatassanak provokációs ürügyet*”. A javaslat szerint a hittanbeíratást szeptember 12–14. között kell megtartani. A jelentkezést csak írásban lehet elfogadni. A javaslat foglalkozott azzal is, hogy a törvényerejű rendelet kiadása után a tömegtájékoztatási eszközök számoljanak be róla, mutassák be, hogyan üdvözlik az egyházi személyek és pedagógusok a jogszabály kiadását. Fontos, hogy nyugati példákat is bemutassanak, amelyet lehetőleg egyházi személyek írnak. Végezetül meg kell nyerni a (főként katolikus) papokat az ügynek. A hitoktatók díjazásával kapcsolatban azt javasolták, hogy ne óradíjat, hanem fix összeget kapjanak az 1949/1950. tanévben, ezzel ugyanis elejét lehet venni annak, hogy anyagilag érdekelték legyenek a minél magasabb számú jelentkező toborzásában. A javaslatához csatolták a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) végrehajtási rendeletét a törvényerejű rendelethez.³² A Titkárság a benyújtott anyagot átgondolásra visszaadta a Köznevelési Bizottság részére.

³² MNL OL M-KS 276. f. 54/60. ő.e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1949. augusztus 31-i üléséről. 2. Javaslat a szabad vallásoktatás bevezetésével kapcsolatos agitációs és szervezeti tennivalókra. Előadó Szávai Nándor. 2., 17–20.

A Köznevelési Bizottság javaslatából kiolvasható, hogy az eredetileg tervezett egy rendelet kiadása helyett egy törvényerejű rendelettel (ahogy erre a Titkárság is felhívta a figyelmet korábbi ülésén) és egy végrehajtási rendelettel kívánták a kérdést szabályozni. Ahogy azt majd a két jogi dokumentum bemutatásakor látni fogjuk, a Ries István által benyújtott tervezet alaposan átalakult, és egyes részeit a VKM által kiadott miniszteri rendeletben szerepeltették.

A Köznevelési Bizottság javaslata után a VKM-ben is elkészítettek egy javaslatot. Ez a munkaanyag a Bizottság által kijelölt feladatokat bontotta ki. A javaslat kiemelte, hogy az 1949/1950. tanév legfontosabb feladata a fakultatív hitoktatással kapcsolatos. Az első lépés az azonnal elvégzendő feladatok kidolgozása, amelyben a tanévnnyitással kapcsolatos szervezési és agitációs feladatokat szerepeltek. Csak ezek után következhet a második lépés, amely a hosszútávú agitáció. Az anyag csak az első lépést tartalmazta.

A szervezési feladatok felsorolásánál a tanügyigazgatási feladatokat említette. Ebben szerepelt, hogy szeptember 6-án jelenik meg a törvényerejű rendelet a VKM miniszteri végrehajtási rendeletével együtt. Az ezt követő napokban megyei igazgatói és iskolai tanszületeti értekezleteket kell tartani. Ezzel párhuzamosan a Pedagógus Szakszervezet és a Szülői Munkaközösségek is értekezleteket tartanak megyei, járási, városi és körzeti szinteken. Szeptember 10–11-én lesznek a tanévnnyitó ünnepek, majd 12–14. között kerül sor a hittanbeiratkozásokra.

A javaslat második része az agitációs feladatokkal foglalkozott, amelyben kijelölték a tanügyigazgatás, a szakszervezet, a munkaközösségek és ifjúsági szervezetek feladatait, amelyet a beérkezett anyagok alapján állítottak össze. Az ifjúsági szervezetektől nem érkezett be anyag.

A tanügyigazgatás feladatai között szerepelt az oktatási színvonal és tanulmányi fegyelem növelése, az alkotmány ismertetésének fontossága és a szabad vallásoktatás előnyeinek bemutatása. Kiemelt figyelmet kell fordítani a korábbi években alkalmazott „*lelkiismereti kényszer*” példákön keresztüli bemutatására, és a pedagógusok felelősségének kiemelésére a „*lelkiismereti kényszer*” és az egyházi agitáció elleni küzdelemben. A vallásoktatás előnyeinek bemutatása során hangsúlyozni kell, hogy a rendelet nem elvett, hanem többletjogokat adott a szülőknek. Ugyancsak fontos a magyar hagyományok bemutatása és a nyugati példák felmutatása, valamint az egyházakkal kötött megegyezés, amelyben az egyházak maguk kérték a hitoktatás rendezését.

A Pedagógus Szakszervezet feladata, hogy az új tanév jelentőségére és a pedagógusok ezzel kapcsolatos felelősségére rámutasson. Fontos, hogy felhívják a pedagógusok figyelmét arra, hogy a szabad hitoktatás bevezetésével megszűnik a diákok templomba kísérésének „*kénysze*re”. Kiemelt szerepet kapott az alkotmány bemutatása, különösképpen a közművelő-

dési szempontokra fókuszálva. Azaz hogy a vallásoktatás önkéntes, minden lelkiismereti kényszertől mentes.

A pedagógusok kiemelt feladata a tanévben, hogy a szabad hitoktatás jelentőségét hangsúlyozzák a diákok és szüleik számára. A tantervi előnyök bemutatása is a feladatok között szerepelt, amelynek eredményeképpen a természettudományi, történeti, társadalmi tantárgyak hatásfoka emelkedik. Mindemellett szükséges a folyamatos éberség, az egyházi agitációk, agitátorok leleplezése.

A Szülői Munkaközösségek munkájába be kell vonni a Magyar Nők Demokratikus Szervezetének (MNDSZ) aktívait, valamint a szülőket is az agitációba, az iskola életébe és az iskolai feladatokba. A Munkaközösség feladata, hogy az anyákkal megértesse, hogy a fakultatív hitoktatás bevezetése szabadságot ad a számukra. Ugyanakkor meg kell őket óvni az egyházi befolyástól, ami csak úgy érhető el, ha az eddigi passzivitásukból kimozdítják őket. Arra is rá kell mutatni, hogy a vegyes házasságok esetében a „*családi élet egységét és nyugalma biztosítja*” a szabad választás joga. A tanév során biztosítani kell a gyerekek nyugodt tanulását. Fel kell hívni a szülők figyelmét arra, hogy az ő feladatuk is az egyházi iskolai befolyásának csökkentése, valamint arra is, hogy a „*klerikális reakció*” ellenük is „*lelkiismereti terror[é]*” alkalmazhat, de ez nem tántoríthatja el őket a szabad választás alkotmányos jogától. A szülők feladata az is, hogy gyerekeiket az ifjúsági szervezetekbe küldjék.³³

A rendelet végrehajtásával kapcsolatos feladatok a tanév előtt

A hitoktatás mielőbbi megindítását segítő, a minisztérium utasítást adott ki a tankerületi főigazgatók részére. Az utasítás szerint a „*vallás-tan*” rendkívüli tantárgy, és heti két órában tanítható. Az oktatás színvonalán minden esetben az iskola épülete. Ettől eltérő helyet csak a miniszter engedélyezhet a tankerületi főigazgató előterjesztése alapján. Az utasítás azt is meghatározza, hogy ha egy-egy hitfelekezet „*olyan kevés tanulója jelentkezett*” vallásoktatásra, amely nem elégséges, akkor összevont hitoktatást kell tartani. Az utasítás nem adta meg, hogy mit is jelent a „*keves tanuló*” pontosan. A hitoktatókat a felettes egyházi hatóságok jelölik ki, azonban hittant csak az az oktató tarthat, akit a kerületi tanfelügyelőktől erre engedélyt kapott. A hittan mint fakultatív tárgy nem vehető figye-

³³ MNL OL XIX-I-1-v-2-b. tétel-32-1949. Javaslat a tanévnnyitással és a szabad (fakultatív) hitoktatással kapcsolatos tanügyigazgatási feladatokról, [1949. augusztus vége – szeptember eleje].

lembe az osztályzatok átlagában, és az érdemjegyek csak a „*rendes tantárgyak után*” írhatók be a bizonyítványokba és az értesítőkbé.³⁴

A minisztérium a Szülői Munkaközösség részére is kiadott egy irányelvet az elvégzendő feladatokkal kapcsolatban. Az elérendő célként tűzték ki, hogy a munkaközösség tagszervezetein keresztül meg kell győzni a szülőket a fakultatív hitoktatás jogosságáról, a szülőket el kell választani az egyházi befolyástól, és az MNDSZ-aktivistákat be kell vonni a cél elérése érdekében, mégpedig a családlátogatásoknál. Az ehhez kapcsolódó módszereket külön nem fejtették ki, inkább csak általánosságban fogalmazták meg azokat: egyrészt olyan feladatokat, munkákat, amelyek segítségével a szülők kikerülhetnek az egyházi befolyás alól, másrészt olyan agitációs szempontokat, amelyek segíthetnek a szülők felvilágosításában. A cél eléréséhez szükséges feladatokat is megadta a minisztérium. Az SZMK feladata a szülők mozgósítása az évnnyitóra: ehhez különböző feladatokat is rendeltek, úgymint a dekoráció, a műsor elkészítése, az iskola takarítása. Ugyancsak ide tartozott az első osztályosok érkezésének megünneplése: erre a szovjet példát ajánlotta a minisztérium, ahol a párt és a szülők közösen köszöntik az elsősöket, akik piros szegfűvel érkeznek. Az SZMK Országos Központja azt javasolta, hogy Rákosi Mátyás, Sztálin példája nyomán, rádión keresztül üdvözzölje az elsősöket: ennek hozománya, hogy ezzel el lehetne „*sorvasztani azt a klerikális szokást, hogy az első tanítási órát a templomban töltik a növendékek*”. Ugyancsak a Központ által felmerült javaslat volt, hogy a *Szabad Nép* és a vidéki sajtó is köszöntse az elsősöket. Ezenkívül felvetették, hogy a szülőket szükséges mozgósítani az SZMK-választásokra, valamint a középiskolák anyagi támogatására és az úttörőotthonok felszerelésére.

Az agitációval kapcsolatos feladatok megegyeztek a tankerületi főigazgatók és az SZMK részére kiadott utasításban. Ezek szerint az anyákat fel kell világosítani arról, hogy a szabad hitoktatás egy újabb szabadságjog a számukra, amelytől eddig meg voltak fosztva, „*mert a reakció befolyására passzívák, megfélemlítettek voltak*”. Ugyancsak fontos szempont volt annak hangsúlyozása a családok felé, hogy a vegyes házasságokban élők számára a családi békének a megteremtését is szolgálja a fakultatív hitoktatás bevezetése. Arról is fel kell világosítani a szülőket, hogy meg kell akadályozni, hogy a hitoktatásról szóló vita háborúságot teremtsen az iskolában, valamint hogy a hitoktatásról való távolmaradás miatt nem érheti a gyereket semmiféle retorzió, mert „*az alkotmány biztosítja a szabadságjogok megvédését*”.³⁵

³⁴ MNL OL XIX-I-1-v-2-b-tétel-22-1949. Utasítás a tankerületi főigazgatóknak a vallástan rendkívüli tantárgyként való 1949/50. évi tanításáról, [1949. szeptember].

³⁵ MNL OL XIX-I-1-v-2-b. tétel-35-1949. Irányelvek a Szülői Munkaközösség tevékenységéhez a szabad (fakultatív) vallásoktatással kapcsolatban, [1949. szeptember 10. előtt].

Ezzel párhuzamosan a minisztérium a diákszervezeteknek (Diákszövetség, Úttörő Mozgalom) a szabad (fakultatív) feladatairól is rendelkezett. A főbb feladatokat a következőkben szabta meg: szervezeti élet, a „*Tanulj jobban-mozgalom*”, az úttörő jótanulási verseny, az iskola rendjének és fegyelmének megtartására vonatkozó versenyek beindítása az év elején; a tanulók mozgalom mellé állítása; felvilágosító munka elvégzése a szülők, a diákok és a tantestület között a szabad választás jogáról és a szabad vallásoktatás helyességéről.

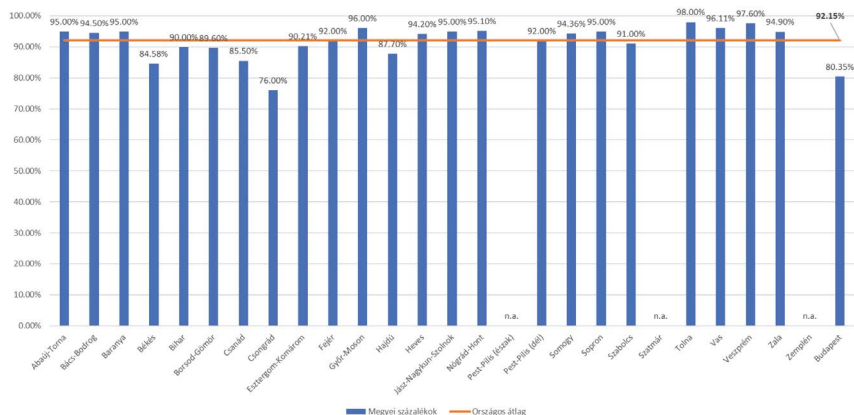
Az Úttörő Mozgalom feladata a megyei, járási és csapatvezetői értekezleteken és körlevelekben az úttörőcsapatoknak megfogalmazott feladatok végrehajtása. Így az évnyitó előtt három nappal a diákok (úttörők és nem úttörők) bevonása az iskola díszítésébe, az ünnepség előkészítésébe. A felhasználható dekorációk, jelszavak központilag lettek megadva. Ugyancsak feladat a megnyitóünnepség lebonyolítása, „*konstruktív hangulatának biztosítása*”. Az ehhez kapcsolódó szervezési feladatokat is pontosan rögzítették: csapatgyűlések tartása és az őrsi beosztások elkészítése a második tanítási nap, első héten az őrsvezető-választások, a második héten pedig a funkciók kiosztása, valamint a különböző versenyek (jótanulási, tisztasági stb.) meghirdetése. Ugyancsak fontos feladat a felvilágosító munka elvégzése a szülők, a tantestület és az úttörők részére. Ehhez az Úttörő Szövetség szóbeli és írásbeli anyagokat juttat el a csapatvezetők részére, akik ez alapján a következő feladatokat végzik el: felszólalás az igazgató után a tantestületi értekezleten az előre megadott politikai szempontok alapján, egyéni beszélgetést folytatnak a szülőkkel, és minden lehetséges alkalommal felszólalnak a szülők által látogatott iskolai rendezvényeken, valamint a csapatvezető felszólal az első úttörőcsapat-gyűlésen. Ennek keretében beszélnek az 1949-ben Budapesten rendezett Világ ifjúsági találkozóról (VIT), a nép erejéről és szabadságáról, az új alkotmányról, amely a magyar nép szabadságának biztosítója, amit az „*elnyomott országok*” ifjúsága irigye a magyaroktól, hiszen jólélet hozott. Arra is fel kell hívni az alkotmánnyal kapcsolatban az úttörők figyelmét, hogy az ő feladatuk az alkotmány védelme azok ellen, akik az alkotmány, a törvények ellen vétenek; és természetesen szólni kell Rákosi Mátyásról is. Mindemellett beszélni kell az előttünk álló feladatokról, a tanulás fontosságáról és az iskolai rend, fegyelem és nyugalom megszilárdításáról, mert aki ezek ellen vét, az „*ellensége a magyar népnek*”. Ugyancsak ismertetni kell az úttörőmozgalom fontosságát és az úttörőktől elvárt magatartást. A második héten elhangzó csapatvezetői beszédben ismertetni kell a jótanulási versenyről és a tanulási normáról szóló tudnivalókat. Külön fel kell hívni a tanulók figyelmét arra, hogy a hittanostályzat nem számít bele a versenybe, hiszen a hittan szabadon választható. A dokumentum ezek után meghatározta a kötelezően megtartandó

– különböző szintű – értekezletek időpontját, valamint a Diákszövetségek részére a – tárgyunkhoz szorosan nem köthető – feladatokat is.³⁶

Összegzés

A fakultatív hitoktatás bevezetése, ahogy azt már a tanulmányban is említettem, széles körű társadalmi, politikai, szakmai egyeztetés nélkül zajlott le. Ahogy az szintén látható, a bevezetés körüli feladatok végrehajtásába azonban már bevonták a kommunista párt által teljesen felügyelt társadalmi és politikai szerveket is. Azonban a végrehajtásban semmiféle önálló tevékenységet nem végezhetek. A választható vallásoktatás esetében jól láthatóan szükséges volt az egész oktatási rendszer bizonyos mértékű újraszabása is, ezért a feladatok nem kizárólag a hitoktatásra szűkülnek. A párt hivatalos álláspontja szerint a hitoktatást a természettudományos képzés szintjének emelésével, a kommunista történelem- és világszemlélet kizárólagossá tételével lehet elérni. Ennek a célnak az elérése érdekében totális mértékben szabályozták az agitációs és propagandamunkát, az értekezletek megtartásának időpontját, az ott, valamint a tanévnyitókon, az úttörő- és diákgyűléseken elmondandó beszédek tematikáját is. Ez már jól mutatja az oktatás- és neveléspolitikán túlnyúló totális állam kialakulását, amely nem engedheti meg, hogy az övétől eltérő vélemények hangozzanak el. Mivel a tanulmány célja a párt által meghatározott irányvonal bemutatása volt, ezért eltekintettem az egyházak ezekre adott válaszáról is, mert úgy gondolom, hogy ez szétfeszítette volna a tanulmány keretét. Szintén ezen okból nem foglalkoztam a fakultatív hitoktatás bevezetése utáni helyzettel, jelesül azzal, hogyan értékelte a párt ennek az eredményét. Mindenesetre az elmondható, hogy az 1949 szeptemberében kelt adatok még nem tükrözték a szeptember elején kiadott törvényerejű rendelet hatását, hiszen országosan 92,15% volt a beiratkozottak aránya az általános iskolai hitoktatásra. Három helyről nem rendelkezünk adatokkal: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye északi részéről, valamint Zemplén és Szatmár vármegyéből. A 23 érintett vármegyéből (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye déli részéről rendelkezünk adatokkal), 13 megyében haladta meg a beiratkozottak száma az országos átlagot, míg 10 megye ez alatt szerepelt (1. ábra).

³⁶ MNL OL XIX-I-1-v-2-b. tétel-36-1949. Feljegyzés a diákszervezeteknek (Diákszövetség, Úttörő Mozgalom) a szabad (fakultatív) vallásoktatással kapcsolatos feladatairól, [1949. szeptember 10. előtt].; Lásd még: Simándi Irén (2007): i. m. 174–180.

1. ábra. Az 1949/1950. tanévben, az általános iskolai hitoktatásra beiratkozottak aránya százalékosan. (Forrás: MNL OL XIX-A-1-v-2-b-20-1949. Jelentés a szabad vallásoktatás bevezetéséről, 1949. szeptember 21. 152.)

Az első beiratkozási időszakban az idő rövidsége miatt (ne felejtjük el, hogy a törvényerejű rendelet kiadása és a beiratkozás között néhány nap telt csak el) az állami és a pártgépezet nem készülhetett fel, így se a párt-, se a tömegmozgalmi szervek nem tudtak a rendelkezésre álló rövid idő alatt számottevő agitációt végezni. Ráadásul a hitoktatás az előző tanév végéig az alapfokú oktatásban kivétel nélkül kötelező volt, ami azt vonta maga után, hogy a szülők egyáltalán nem mérlegelték annak a lehetőségét, hogy a gyerek részt vegyen-e egyáltalán a hittanórákon. A bevezetésről elmondható, hogy elhamarkodottan történt, amely felkészületlenül érte a párt-, az állami és a tömegszerveket, míg az egyházak helyzeti előnyben voltak az eddigi kötelező vallásoktatás miatt.

Az igazi hatást 1952-re sikerült elérni, amikor drasztikus módon lecsökkent a beiratkozások száma. Azonban ez nem a politikai munka eredménye volt, hanem az adminisztratív eszközök túlzott használatának tudható be, amellyel a szülőket minden módon megpróbálták távol tartani a beiratkozásoktól. A Nagy Imre-kormány időszakában egy kicsit ugyan emelkedtek a számok (ez főleg az 1953-as pótbearatkozásoknál látszódott), de a kormány megbuktatása után 1955-ben már ismét a korábbi szintre esett vissza, és ezen az 1956-os tavaszi újabb fordulat sem tudott változtatni.³⁷

³⁷ Sz. Nagy Gábor (2022): A fakultatív hitoktatás a Rákosi-korszakban az adatok tükrében. *Belvedere Meridionale*, 2. sz. 173–189. <https://doi.org/10.14232/belv.2022.2.12>